

28 Nisan 1922'de Fransa ve Suriye devletlerinin ortak kararıyla Şam'daki Azem Sarayı'nın haremlik kısmında Institut Français d'Archéologie et d'Arts Musulmans adıyla yeni bir enstitü kuruldu. Enstitü idarî ve malî açıdan Şam'daki Fransız yüksek komiserliğine, ilmî çalışmaların yönetim ve kontrolü bakımından Paris Üniversitesi'ne karşı sorumlu idi. İlmî çalışmaları Louis Massignon, William Marçais, Maurice Gaudetroy-Demombynes, Georges Seraphin Colin ve Adrien Barthélemy gibi şarkiyatçılar tarafından yönlendirilen enstitü, 1927 yılında Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda Service des Oeuvres Françaises à l'Etranger'a ve 1935'te Paris Üniversitesi'ne bağlandı. Louis Massignon'un ve enstitünün genel sekreteri Jean Sauvaget'nin teşvikleriyle 1928'de enstitü bünyesinde Arap dili uzmanı yetiştirecek bir bölüm açıldı. Enstitü, yine Louis Massignon'un önerisiyle 1931'de Institut Français de Damas adını aldı ve 1928'de açılan bölüm kapatıldı.

İlk müdürü Eustache de Lorey'in gayretleriyle 1922-1927 yıllarında parlak bir dönem yaşayan enstitü, Robert Montagne'in müdürlüğü sırasında (1930-1938) tam bir üniversite statüye kavuştu Henri Seyrig zamanında da (1938-1941) bu durumunu sürdürdü. 1941'de Henri Laoust'un müdür tayin edilmesiyle Araboloji üzerine ilmî çalışma ve araştırmalar yoğunluk kazandı ve kurumun adı Institut Français des Etudes Arabes de Damas olarak değiştirildi. Enstitü, 1946'da Azem Sarayı'ndan ayrılıp Şam'ın Bağdat bulvarındaki özel binasına taşındı. 1956'daki Süveyş krizi sebebiyle Fransız-Suriye ilişkilerinin bozulması ve Fransızlar'ın Suriye'den ayrılması üzerine öğretim üyeleri Beyrut'a giderek Fransa elçiliğinde çalışmalarını sürdürdüler; 1961'de Şam'a dönerek enstitüyü tekrar faaliyete geçirdiler.

Enstitünün kuruluş amacı Suriye ve Suriye'ye komşu Yakındoğu ülke halklarının dil, din, kültür ve medeniyetleri üzerinde ilmî araştırmalar yapmak ve yayımlamaktı. Bu amaçla Fransa ve Suriye'deki yüksek öğretim kurumlarıyla iş birliği yapan enstitünün ilk dönemlerdeki ilmî faaliyetleri Suriye ve civarındaki tarihî eser ve anıtların tesbiti, envanterlerinin çıkarılması, bu amaçla arkeolojik kazıların gerçekleştirilmesi ve kitâbe yazılarının çözülmesi üzerinde yoğunlaşmıştı.

Fransa üniversiteleriyle araştırma merkezlerinde bu enstitüden yetişmiş birçok ilim adamı görev yapmaktadır. Enstitü-

nün dâimî üyeleri Edmond Saussey, Jean Cantineau, Jean Lassus, Jean Lecerf, Jacques Weulersse ve muhabir üyeleri Richard Thoumin, Bernard Vernier, Albert de Boucheman, Pierre Rondot, Jean Gaulmier, Andre Latron, Michel Ecochard, Michard Lescot, Henri Charles, Storm Reich, Arap-İslâm kültür ve medeniyetine dair değerli eserler ortaya koymuşlardır. Jean Sauvaget, Daniel Schulmberger, Muhammed Es'ad Tales, Nikita Elisséeff, Sâmî ed-Dehhân, Dominique Sourdel, G. Troupeau, Dominique Chevallier, Ferîd Akkâm, Abdullah Derviş, Andre Miquel ve Andre Raymond enstitü imkânlarından yararlanmış ünlü şarkiyatçı ve araştırmacılarıdır.

Enstitü, ilk sayısını 1929 yılında çıkardığı *Mélanges de l'Institut français de Damas* adlı dergiyle yayın hayatına başlamış, 1931'de *Bulletin des études orientales* ismini alan derginin 1994'ün ilk yarısında 46. sayısı yayımlanmıştır. Enstitünün neşrettiği ilk eserler ise Jean Sauvaget'nin kaleme aldığı ve 163 parça tarihî toprak eşyanı tanıtlığı *Poteries syro-mésopotamiennes* ile (1932) Richard Thoumin'in *La maison syrienne* (1932) adlı kitaplarıdır.

Enstitüde Suriye ve civarındaki ülkelere tarihî eserlerine, arkeoloji ve İslâm sanatlarına ilişkin yoğun çalışmalar yapılmış, başta Jean Sauvaget olmak üzere Michel Ecochard, Claude le Coeur, Roger Pfister, Muhammed Es'ad Tales, Sâmî ed-Dehhân, Dominique Sourdel ve Janine Sourdel gibi araştırmacılar bölgedeki kitâbeler, anıtlar, camiler, hamamlar, topografya, halı-kilim ve tekstil konularında telif, tercüme ve edisyon kritik türü kitap ve makaleler yayımlamışlardır. Ayrıca bölgenin tarihine dair Jean Sauvaget, Claude Cahen, Dominique Sourdel, Robert Mantran, Sâmî ed-Dehhân, Jean Gaulmier, Roger le Tourneau ve Henri Laoust çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Arap dili ve edebiyatı alanındaki araştırmalar başta Suriye'nin üç büyük şairi Mütenebbî, Maarrî ve Ebû Firâs el-Hamdânî'nin hayatı ve şiirleri üzerine yoğunlaşmış, ayrıca şiir tenkidi, Arapça'ya geçmiş yabancı kelimeler, binbir gece masalları üzerinde de incelemeler yapılmıştır.

Albert de Boucheman, Richard Thoumin, Henri Charles, Jacques Weulersse, Andrea Latron, bölgenin beşerî ve iktisadî coğrafyası ile etnografya ve sosyolojisi üzerine eserler vermişlerdir. Fıkıh, ahlâk, tasavvuf ve İsmâiliyye akaidine dair M. Henri Laoust, Robert Brunchvig, Yûsuf

el-İş, Abdülkâdir el-Mağribî, Abbas el-Az-zâvî, Ârif Tâmir, M. Vâhid Mirzâ edisyon kritik ve tercüme çalışmaları yapmışlardır. Yılda ortalama on yeni eser yayımlayan enstitünün kütüphanesinde 40.000 ciltten fazla kitap, 950 kadar dergi koleksiyonu bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Contenau, "l'Institut français d'archéologie et d'arts musulmans à Damas", *Syria*, Paris 1924, V, 203-211; *Liste des publications: 1929-1991* (Institut Français de Damas), Damas 1991; R. Avez, *l'Institut français de Damas au palais azem (1922-1946)*, Damas 1993, tür.yer.; "Activité de l'Institut français de Damas", *BEO*, I (1932), s. 217-221; III (1934), s. 199-202; IV (1935), s. 131-134; V (1936), s. 145-147; VI (1937), s. 125-127; IX (1942), s. 163-165; X (1943-44), s. 159-161; R. Blachère, "J. Sauvaget", *JA*, CCXXXIX/1 (1951), s. 1-4; N. Elisséeff, "L'Œuvre scientifique de l'Institut français de Damas (1930-1960)", *BEO*, XVI (1960), s. 101-118; A. Raymond, "Préface", a.e., XXV (1972), s. VII-VIII.

İSMAİL DURMUŞ

İNŞÂ

(الإنشاء)

Nesneleri ilkin yaratmak anlamında bir kelâm terimi
(bk. YARATMA).

İNŞÂ

(الإنشاء)

Resmî yazışmaları belirten edebî tür, dil bilimi ve fıkıhta haber karşıtı olarak kullanılan bir ifade kategorisi.

Sözlükte önceleri "ortaya çıkarmak, icat ve ihdas etmek, yaratmak" mânalarına gelen *inşâ* daha sonra "kurmak, üretmek ve yazmak" gibi anlamlarda da kullanılmış, bu ikinci kullanımdan hareketle "yazmak, yazma sanatı ve kompozisyon" gibi anlamlar kazanarak zaman içerisinde resmî ve özel yazışmaların belirli bir usule göre yapılmasının inceliklerini ve mektup yazma sanatını ifade eden bir terim haline gelmiştir. Bu sanatı konu edinen disipline *ilmü'l-inşâ*, bu ilmin kurallarına uygun olarak hazırlanmış metinlere *münşeât* adı verilmiş, resmî yazışmalar ve mektuplardan örnek alınmaya değer görülenler çeşitli mecmualarda derlenerek nakledilmiştir. Bu dar anlamı yanında edebiyatta belli kurallara, belâgat ve feshahat ölçülerine göre söylenmiş veya yazılmış edebî güzellik taşıyan her çeşit söz veya düz yazı da (nesir) *inşâ* teri-

miyle ifade edilir. Bu tür yazıya “sanatlı nesir” (nesr fennî), “güzel nesir” (nesr cemîl) ve “sanatlı yazı” (kitâbe fenniyye) adları da verilmiştir. İnşâ kelimesi ayrıca dil bilimi ve dil felsefesinde, dilin temel iki kategorisinden (inşâ-haber) ve dil üzerindeki araştırmaların kendisine dayandığı aslı kavramlardan biri olarak özellikle meânî ilminin temel konularından birini teşkil etmiştir. Bunların yanında inşâ, fıkıhta “sözle gerçekleştirilen fiiller” anlamında dikkate alınarak bir taraftan naslarda söylenmeleriyle bir fiilin gerçekleştirildiği ve gerçekleşen fiilin teklifi bir unsur da içerdiği kipler (emir ve nehiy gibi), diğer taraftan söylenmeleriyle bir fiilin gerçekleştirildiği ifadeler (inşâî ifadeler) şeklinde ele alınmıştır.

İnşâ konusunda Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda eser telif edildiği gibi özellikle dil bilimi terimi olarak inşâda bu dillerin bazı özellikleri dikkate alınmıştır. İnşâ eserleri resmî yazışmalarla doğrudan alâkalı olarak ortaya çıktığı için yazıldığı diller de ilgili olduğu devletin resmî yazışmalarında kullandığı dile bağlı olarak gelişmiştir. Önce Arap edebiyatının bir parçası şeklinde ve Arapça, daha sonra Farsça ve özellikle Osmanlı döneminde geniş bir Türkçe inşâ literatürü oluşmuştur. Bu literatürde bazı ortak hususlar, bilhassa Hz. Peygamber’in mektuplarında bulunan ve İslâmî görüşü yansıtan unsurlar muhafaza edilmekle birlikte hem üslûp açısından hem çeşitli makamlar ve bunlara hitap şekillerinde devletlerin durumu ve kurumsal yapısına bağlı olarak önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır.

1. Edebî Tür Olarak İnşâ. a) Arap Edebiyatı. Arap edebiyatında inşâ kelimesinin edebî bir türü ifade eden terim olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Kudâme b. Ca’fer, 288 (901) yılı civarında kaleme aldığı *Kitâbü’l-Harâc ve şinâ’atı’l-kitâbe* adlı eserinin çeşitli yerlerinde bu kelimeyi bir terim olarak “inşâü’l-kitâb” (belirli bir usule göre mektup yazımı), “kitâb münşe” (kuralına uygun yazılmış mektup) ve “meclisü’l-inşâ” (divân-ı inşâ) şeklinde kullanmış, kelime daha sonra sekreterlik görevinde bulunan kişinin yaptığı işten başka “az veya çok düzenli mektup yazan bir kimsenin yaptığı iş” şeklinde geniş bir anlam da kazanmıştır.

İnşâ ile ilgili yazılar, İslâm devletlerinin bürokratik bir yapı kazanması ile birlikte görülmeye başlanan ve muhtelif devletlerde değişik isimler verilen divan kâtip-

liği (divân-ı inşâ, meclisü’l-inşâ) makamının işlerinin yürütülmesinde duyulan ihtiyacı karşılamak üzere ortaya çıktığı için, bu konuda telif edilen eserler sırf yazı ve mektup yazma sanatıyla alâkalı konuları değil devletin kurumsal yapısı içerisinde bulunan makamları ve bu makamlar arasındaki hitap şekillerinin bilgisini de içermektedir (Vesely, s. 188-189). Bundan dolayı yazıldıkları dönemdeki devletlerin yapısı hakkında da bilgi veren tarihî kaynak mahiyetindeki bu eserler, müelliflerinin kabiliyetlerinin yanı sıra hem telif edildikleri dönemdeki devletin yapısına bağlı olarak hem de devletin konumuna göre farklı muhteva ve özellikler taşımaktadır.

Arap edebiyatında bir tür olarak inşâ ile ilgili eserler ana hatları ile iki grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, divan kâtipleri için resmî ve özel yazışmalarda ve mektuplarda örnek alınmak üzere derlenmiş yazı ve mektuplardan oluşan münşeât mecmuaları, ikincisi, daha çok divan kâtiplerinin görevlerini yaparken üslûp ve konu açısından kendilerine yardımcı olmak amacıyla telif edilmiş eserlerdir.

İnşânın ilk örnekleri, divan kâtipliği müessesesi ortaya çıkmadan çok önce resmî bir özellik taşıyan Hz. Peygamber’in mektuplarında bulunmaktadır. Daha sonra hemen bütün resmî mektuplarda kullanılan ve “tesniye” diye adlandırılan “besmele” ve “hamdele” ile “ba’diye”, aynı zamanda bir edebî tarz şeklinde mektubun temel unsurları olarak benimsenmiş ve bunlara inşâ eserlerinde yeni unsurlar eklenmiştir.

Esas itibarıyla inşâ, resmî yazışmaların nasıl yapılacağını konu edindiği için doğrudan doğruya devlet kurumları içerisinde bu görevi üstlenen bir makamın oluşturulmasıyla birlikte bu makamın ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak gelişmiştir. Bir devlet kurumu şeklinde divan kâtipliği Muâviye tarafından Divânü’r-resâil adı altında kurumlaştırılmış ve bunun hemen ardından devletin muhtelif makamları arasındaki yazışmaların nasıl yapılacağını gösteren eserler yazılmaya başlamıştır. Önce devlet merkezinde başlayan resmî yazışmalar için edebî kabiliyeti olan ve devlet içerisindeki makamların hiyerarşik düzenini bilen kâtiplerin istihdamı zamanla eyalet valileri tarafından da benimsenerek kâtiplik önemli bir meslek haline gelmiştir. Bu meslek grubunun ihtiyaçlarını gidermek ve muhtemelen bunlar arasında bir standart oluş-

turmak amacıyla önceleri kâtipliğin nasıl yapılacağını gösteren bir tür tamim şeklinde yazılar ortaya çıkmıştır. Bu yazılardan günümüze ulaşanlarının en eskisi, Emevî Halifesi II. Mervân’ın kâtiibi Abdülhamîd el-Kâtib’in (ö. 132/750) “Risâle ile’l-küttâb”ıdır. İnşâ türü eserlerin kaleme alındığı dönemde, Hz. Peygamber devrinden beri oluşmaya başlayan resmî yazı geleneği yanında üslûp olarak Kur’an’dan ve kısmen Bizans ve önemli ölçüde de Fars mektup yazma geleneğinden istifade edilmiştir. Ancak zaman içerisinde inşâ, faydalandığı yabancı unsurları aşarak kendi başına bir edebî tür olarak gelişmiştir. Abdülhamîd el-Kâtib’in yanında eserleri günümüze kadar gelen önemli kâtiplerden biri de Abdullah b. Mukaffâ’dır (ö. 139/756). Bunların eserleri hem o dönemde yaşayan kâtiplere örnek teşkil etmiş, hem de daha sonra gelişecek olan inşâ türüne bir hareket noktası oluşturmuştur. Bu eserlerde dikkat çeken hususlardan biri, daha önce Resûl-i Ekrem’in mektuplarında bulunan “tesniye”nin yanında secînin ve sanat unsurlarının da kullanılmaya başlanmasıdır.

Abbâsîler’in ilk iki asrında telif edilen inşâ eserleri (münşeât mecmuaları) hakkında fazla bilgi yoktur; bu dönemden günümüze ulaşan eserler daha çok “edebî’l-kâtib” türündendir. Ancak IV. (X.) yüzyıldan itibaren inşâ edebiyatında büyük bir gelişme gözlenmektedir. Abbâsî Devleti’ndeki bürokratik düzenin belirli bir yapı kazanması ve genişlemesi, yazışmaları gereği gibi yapacak kâtiplere olan ihtiyacı arttırmış, buna paralel olarak kâtipler için yazılan kılavuz mahiyetindeki çalışmalar da çoğalmıştır. Bu dönemde inşâ edebiyatının önde gelen müellifleri, özellikle Büveyhîler’in hizmetindeki Divânü’l-resâil kâtipleri arasında çıkmıştır. Büveyhî sultanlarının hizmetinde divan kâtipliği yapan Ebû İshak es-Sâbî’den “münşeât” ve “resâil” başlıklı üç ayrı mecmua günümüze ulaşmıştır. Eyalet memurları ve makamlarına yönelik olarak kaleme alınan bu mecmualar rica, uyarı ve takdir konularında derlenmiş risâleleri ihtiva etmektedir (Bürgele, s. 112-119). Rûknüddeve’nin veziri Ebû’l-Fazl İbnü’l-Amîd’in muhtelif risâlelerinden bölümler bazı eserlerde nakledilmiş, bir kısım parçalar da ayrıca günümüze kadar gelmiştir. Aynı dönemde yaşayan diğer bir inşâ müellifi de Sâhib b. Abbâd’dır. Uzun süre kâtip olarak hizmet ettikten sonra Müeyyedüddeve’ye vezir olan İbn Abbâd’ın *Resâ’il*’ini Abdülvehhâb Azzâm ve Şevki

Dayf neşretmiştir (Kahire 1947). Bu devirde yaşayan ve mektupları çeşitli eserler veya mecmualar içinde günümüze ulaşan kâtip ve münşilerin en önemlileri Ebû Bekir Muhammed b. Abbas el-Hârizmî, Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Hüseyin el-Ahvâzî, Abdülazîz b. Yûsuf eş-Şîrâzî, mektupları Ahmed b. Muhammed el-Meydânî tarafından *Münyetü'r-Râdî li-resâ'ili'l-Kâdî* adı altında kitap haline getirilen Ebû Ahmed Mansûr b. Muhammed el-Ezdî el-Herevî'dir.

XI ve XII. yüzyıllarda Arapça yanında Farsça'yı da resmî yazışmalarında kullanan devletlerin ortaya çıkmasıyla Arapça ve Farsça resmî mektupların derlendiği mecmualar oluşmaya başlamıştır. Bunlardan Cürcân Emîri Kâbûs b. Veşmgîr'in mektupları Abdurrahman b. Ali el-Yezdâdî tarafından *Kemâlû'l-belâğa* adıyla derlenmiş, Nu'mân el-A'zamî ve Muhibbuddin el-Hatîb tarafından neşredilmiştir (Kahire 1341). Arapça ve Farsça mektup yazan müelliflerden biri de Hârizmşahlar sarayında uzun süre inşâ görevinde bulunan Reşîdüddin Vatvât olup Arapça mektupları *Mecmû'atü Resâ'ili Reşîdiddîn el-Vatvât* (Kahire 1315), Farsça mektupları da *Nâme-hâ-yi Reşîdüddîn Vatvât* (nşr. Kâsım Toyserkânî, Tahran 1338 hş.) adıyla yayımlanmıştır.

Fâtımîler ve Eyyûbîler döneminden oldukça zengin münşeât mecmuaları günümüze ulaşmıştır. Bunların müellifleri arasında yazdığı mektupları Yâkût el-Hamevî'nin dört, İbn Saîd'in yirmi cilt olarak zikrettiği, ayrıca bazı edebî risâleleri içeren *el-Ef'âliyyât*'ın da (nşr. Velîd el-Kasâb - Abdülazîz el-Mânî, Dimaşk 1982) yazarı olan Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi ve Kâdî el-Fâzîl'in önemlilerindendir. Kâdî el-Fâzîl'in mektuplarını, daha sonra halefi Muhyiddin İbn Abdüzzâhir *ed-Dürrü'n-naẓîm min teressülü 'Abdirrahîm* başlığı altında derlemiştir (nşr. Ahmed el-Bedevî, Kahire 1959). Bunların ardından divan kâtipliği yapmış pek çok müellifin kaleminden çıkmış olan mektuplar, mecmualar halinde derlenerek nakledilmiş ve bir kısmı neşredilip ilmi açıdan incelenmiştir (Vesely, s. 193-194; ayrıca bk. bibl.).

İnşâ literatürünün önemli bir türü de kâtiplerin uymaları gereken kurallara (edebü'l-kâtib) dair eserlerdir. Bir divan kâtibinin, dili iyi bilmesinin yanında iyi bir fıkıh eğitimi almak zorunda olduğu gibi çeşitli makamların hiyerarşik yerini de bilmesi gerekmektedir. Edebü'l-kâtible ilgili eserler ya bu konulardan bir kısmını yahut bir kâtibin vazifesini gereği gibi ya-

pabilmesi için, yazı ve yazı malzemesine dair ayrıntılardan teknik ve ahlâkî özelliklere kadar bütün konuları ihtiva etmektedir (bk. Gully, XXIII [1996], s. 147-166).

İnşâ tekniğine dair zengin literatür, II. Mervân'ın kâtibi Abdülhamîd el-Kâtib'in devlet kademelerinde görev alan kâtiplerle tavsiyelerini içeren uzun mektubu ile ("Risâle ile'l-küttâb"; Cehşiyârî, s. 73-79) başlamış, Ebû Mûsâ Abdullah b. Abdülazîz el-Bağdâdî'nin *Kitâbü'l-Küttâb ve şifâtü'd-devât ve'l-kalem ve taşrifihâ* ile (nşr. Dominique Sourdel, *BEO*, XIV, 129-153) 264'te (878) vezir olan Ebû'l-Yûsr İbrâhim b. Muhammed el-Müdebber'in kâtiplerin el kitabı mahiyetindeki *er-Risâletü'l-'azrâ fi mevâzîni'l-belâğa* adlı risâleleriyle devam etmiş, İbn Kuteybe'nin *Edebü'l-kâtib*'i ile müstakil ve mükemmel eser olarak ilk örneğini vermiştir. Daha sonra *Edebü'l-kâtib*, *Edebü'l-küttâb* veya *Şinâ'atü'l-küttâb* adlarıyla birçok eser kaleme alınmıştır. Ebû Bekir es-Sûlî, İbn Düreyd, İbnü'l-Enbârî, Ebû Ca'fer en-Nehhâs, Muhammed b. Hasan el-Lugavî ve Selâhaddin es-Safedî bu adlarla eser veren başlıca yazarlardır. Ancak adları farklı da olsa başlıklarında "kitâbe, sinâa, teressül, kâtib, küttâb, inşâ" kelimeleri bulunan eserlerin çoğu bu türe girer. Bunların başlıcaları şunlardır: Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc ve şinâ'ati'l-Kitâbe*; İbn Dürüstevyeh, *Kitâbü'l-Küttâb*; Kûşâcım, *Kenzü'l-küttâb*; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn: el-Kitâbe ve's-şî'r*; İbnü'l-Hâcib en-Nu'mân, *Zahîretü'l-küttâb*; (Ali) İbn Halef, *Mevâddü'l-beyân*; İbnü's-Sayrafi, *Kânûnû divânî'r-resâ'il*; İbn Memmâtî, *Kavâninü'd-devâvin*; İbn Şîs el-İsnâî, *Me'âlimü'l-kitâbe*; İbn Ebû'l-İsba', *el-Elfiyye* (manzum); Mahmûd el-Halebî, *Hüsnü't-tevessül ilâ şinâ'ati't-teressül*; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâ'ir fi edebî'l-kâtib ve's-şâ'ir*, *el-Câmî'u'l-kebîr fi şinâ'ati'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-mensûr*, *el-Veşyü'l-merkûm fi halîli'l-manzûm*, *el-Miftâhu'l-münşâ' fi hadîkati'l-inşâ*; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf*; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ fi şinâ'ati'l-inşâ*; Şa'bân el-Âsarî, *el-Elfiyye* (manzum); Mer'î b. Yûsuf, *Bedî'u'l-inşâ ve's-şifât fi'l-mükâtebat ve'l-mürâselât*; Şertûnî, *Nehcü'l-mürâsele*.

İnşâ literatürü içinde mütalaa edilebilecek bir tür de şürût ve sicillât (vesâik) eserleridir. Divan kâtipliği yanında kazâ makamı da resmî yazışmaların yapıldığı

bir kurumdur. Bu yazışmaları kendi imzaları ile yapan kadılar ve çeşitli belgeleri hazırlama yetkisine sahip olan bir tür noterler bulunmaktaydı. Bu belgeler, esas itibarıyla olayların şahitleri ortadan kalktıktan sonra da verilen kararların doğruluğunu göstermek amacıyla hazırlanmaktaydı. Bundan dolayı bir taraftan fıkha, diğer taraftan inşâ ve genel olarak da o dönemde geçerli olan âdet ve resmî kurumların uygulamalarına dayanmaktaydı. Zaman içerisinde bunların kararları ve resmî belgeleri nasıl hazırlayacaklarını sistematik bir şekilde ele alan ve "ilmü's-şürût" adı verilen (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1045-1046) bir disiplin ortaya çıktı. Şürût ilmi doğrudan doğruya hukukla ilgili olduğu için bu konuda genellikle fakihler eser telif etmiş, hatta bu alan başından itibaren fıkıhın bir alt disiplini olarak gelişmiştir (bk. ŞÜRÛT ve SİCİLLÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, III, 1360-1361; İbn Kuteybe, *Edebü'l-kâtib* (nşr. Muhammed ed-Dâîlî, Beyrut 1405/1985, tür.yer.); Ya'kûbî, *Târîh*, II, 80-83; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 1-11, 73-79; Sûlî, *Edebü'l-küttâb*, tür.yer.; Zeccâcî, *Tefsîru risâleti Edebü'l-küttâb li'bn Kuteybe* (nşr. Abdülfettâh Selîm), Kahire 1993, tür.yer.; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (nşr. Tallâl Cemîl Rifâî), Mekke 1407/1987, s. 135, 175, 183, 210, 211; Nehhâs, *Şinâ'atü'l-küttâb* (nşr. Bedr Ahmed Dayf), Beyrut 1410/1990, tür.yer.; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-ülûm*, Kahire 1342/1923, s. 46-50; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müffid M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, tür.yer.; Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi, *Kânûn fi divânî'r-resâ'il* (nşr. Ali Behcet), Kahire 1905, tür.yer.; Ali b. Halef, *Mevâddü'l-beyân* (tıpkıbasım nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1407/1986, s. 195-197, 323-355; İbn Memmâtî, *Kavâninü'd-devâvin* (nşr. Aziz Suryal Atıya), Kahire 1943, tür.yer.; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Miftâhu'l-münşâ li-hadîkati'l-inşâ* (nşr. Abdülvâhid Hasan eş-Şeyh), İskenderiye 1410/1990, s. 29-91; a.mlf., *el-Meselû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne), Kahire, ts. (Dâru nehdati Mısır), I-III, tür.yer.; İbnü'l-Esîr, *et-Ta'bû'l-küttâb* (nşr. Sâlih el-Eşter), Beyrut 1406/1986, tür.yer.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, VII, 1-35; Şürûhu'l-Telhîş, Beyrut, ts. (Dâru's-sürûr), II, 234-241, 313 vd.; Mûsâ b. Hasan el-Mevsilî, *el-Bürdû'l-müveşşâ fi şinâ'ati'l-inşâ* (nşr. Afâf Seyyid Sabra), Beyrut 1410/1990, s. 29-91; Tef-tâzânî, *el-Mu'tavvel*, İstanbul 1309, s. 224-246; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, tür.yer.; Keşfü'z-zunûn, II, 1045-1046; Christoph Bürgel, *Die Hofkorrespondenz 'Adud ad-Daulas und ihr Verhaeltnis zu anderen historischen Quellen der frühen Buyiden*, Wiesbaden 1965, s. 112-119; Abdülazîz er-Rifâî, *Min 'Abdülhamîd el-Kâtib ile'l-küttâb ve'l-muvazzafîn*, Riyad 1393/1973, s. 49-62; Halîl Merdem Bek, *Mu'hâdarâtü'l-Halîl fi'l-inşâ'i'l-'Arabî* (nşr. Adnân Merdem Bek), Dimaşk 1405/1985, tür.yer.; Mahmûd Sa'd, *eş-Şekâfetü'l-İslâmiyye li-kâtibi'l-inşâ' kemâ tebdû fi Şubhi'l-a'sâ*, İskenderiye, ts. (Münşeatü'l-maârif), tür.yer.; Muhammed Nebîh Hicâb, *Belâgatü'l-küttâb fi'l-*

'aşrî'l-'Abbâsî, Kahire 1406/1986, tür.yer.; Abdüsselâm M. Hârûn, *el-Esâlibü'l-inşâ'iyye fi'n-naḥvü'l-'Arabî*, Beyrut 1410/1990, tür.yer.; Rudolf Vesely, "Die inşâ'-Literatur", *Grundriss der Arabischen Philologie III: Supplement* (ed. W. Fischer), Wiesbaden 1992, s. 188-194; Adrian Gully, "Epistles for Grammarians: Illustrations from the inshâ' Literature", *British Journal of Middle Eastern Studies*, XXIII, Durham 1996, s. 147-166; H. R. Roemer, "Inshâ'", *EL²* (Fr.), III, 1273-1276; Jürgen Paul, "Enšâ'", *ELr*, VIII, 455-457.

İSMAİL DURMUŞ

b) Fars Edebiyatı. Pehlevî dilinde **nâ-menevîsî** (mektup yazma) kelimesinin karşılığı olan Arapça **inşâ**, İslamiyet'in İran'a girişinden sonra Fars edebiyatında "mektup yazma sanatı" anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bu sanatla uğraşan kişilere (münşî) eski İran'da **debîr**, bu mesleğe de **âyîn-i debîrî** deniyordu. *Ender Âyinnâmek-i Debîrî* adlı Pehlevîce eser Fars edebiyatında inşâ geleneğinin en eski örneğini teşkil etmektedir.

Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî* adlı eserinde bir edebî tür olarak mektupları "sultâniyat, ihvâniyat, mehâzir" olmak üzere üçe ayırır. İdarî ve divanî mektuplarla resmî yazışmalar, fermanlar, menşurlar, tevki'ler, fetihnâmeler, şikestnâmeler, sevgendnâmeler sultâniyat; özel yazışmalar, kutlama, baş sağlığı, teşekkür, çağrı, şikâyet gibi konulara dair mektuplarla âlim ve mutasavvıfların didaktik amaçlı mektupları ihvâniyat türünü oluşturur. Taahhütnâme, şehâdetnâme, akidnâme, vasiyetnâme niteliğindeki mektuplar da mehâzir grubunda ele alınır. Her üç kategorideki mektuplar, gerek eski İran geleneğinin gerek Arapça örneklerin ışığı altında zamanla belirli formlara kavuşmuş; hitaplar, unvanlar, lakaplar, dualar, mektupların başlangıç ve sonları kurallara bağlı ifadelerle sınırlandırılmıştır. Bütün bunların öğrenilmesi ihtiyacı üzerine de münşiler her türden mektup örnekleri ihtiva eden münşeât mecmuaları hazırlamışlardır.

Saffârîler, Tâhirîler ve Sâmânîler döneminde ihvâniyat ve sultâniyat türündeki mektuplarda sade, didaktik mektuplarda ise edebî tabirler ve şiirsel dil hâkimdir. Gazneliler devrinde sultâniyat türündeki mektuplarda üslup zaman zaman sadeliğini korumakla birlikte sanatlı ifadeye yöneliş görülmektedir. Ebû'l-Fazl el-Beyhakî'nin *Târih-i Beyhakî*'sinde bu tarz inşâ örneklerine rastlanmaktadır. Gazneliler döneminden günümüze kadar gelen ihvâniyat veya sultâniyat türünde-

ki mektupları ihtiva eden eserler arasında Gazzâlî'nin *Fezâ'ilü'l-enâm min resâ'ilî hücceti'l-İslâm*'ı (nşr. Abbas İkbâl, Tahran 1363 hş./1984), Aynü'l-kudât el-Hemedânî'nin *Nâmeḥâ-yi 'Aynü'l-kuḍât-i Hemedânî*'si (nşr. Ali Nakî Münzevî – Aff' Useyrân, I-II, Tahran 1348-1350 hş./1969-1972) ve Ahmed el-Gazzâlî'nin mektupları (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Farsî, nr. 199) zikredilebilir.

Selçuklular'dan itibaren Fars dili Arapça kelimelerin istilâsına uğramış ve önceki sadeliğini yitirmiştir. Bunda Arap edebiyatından Fars edebiyatına geçen "makâme" tarzının da etkisi olmuştur. Selçuklular döneminde gelişimini sürdüren inşâ sanatında, Sultan Sencer'in münşilerinden Müntecibüddin Atâbek-i Cüveynî'nin (ö. yaklaşık 552/1157) *'Atebetü'l-ketebe* (Tahran 1329 hş./1950) adlı münşeât mecmuası Selçuklu devlet dairelerinde örnek alınan eserlerdendi.

Hârizmşahlar'dan Dâsîz'in *Resâ'il-i Şâhibdîvân*'ı, Reşîdüddin Vatvât'ın *Nâmeḥâ-yi Reşîdüddîn-i Vatvât* (Tahran 1338 hş./1959), Tekiş'in münşisi Bahâeddîn-i Hârizmî'nin *et-Tevessül ile't-teressül* (nşr. Ahmed-i Behmenyâr, Tahran 1315 hş./1984) adlı münşeât mecmuaları türün örnek eserleri olarak kabul edilir. Bu iki eser muvazene, cinas, murâât-ı nazîr, itnâb, tatvil, tekellûf gibi inşâyı ağırlaştırıcı unsurlar, seciler ve kelime oyunları ile doludur. İnşâ sanatı Moğollar, Timurlular, İlhanlılar, Safevîler ve Kaçarlar döneminde de gelişmesini sürdürmüştür. Hindistan ve Anadolu'da da Farsça inşânın güzel örnekleri verilmiştir.

Selçuklular resmî dil olarak Farsça'yı kullandıklarından bu devrin inşâ örnekleriyle inşâ kurallarına dair eserleri de Farsça'dır. Aynı döneme ait inşâ kitaplarından Muhammed b. Abdülhâlik el-Meyhenî'nin *Destûr-i Debîrî*'si Adnan Sadık Erzi tarafından neşredilmiştir (Ankara 1962). Anadolu Selçukluları'na ait bazı inşâ kitaplarını da Osman Turan *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar* (Ankara 1958) adlı eserinde tanıtmış, bunlardan seçtiği tarihî mâlûmat bakımından önemli belgeleri metin, tercüme ve yorumlarıyla yayımlamıştır. Hasan b. Abdülmü'min el-Hûî'nin *Nüzhetü'l-küttâb ve tuḥfetü'l-aḥbâb* ile (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5406) *Gunyetü'l-kâtib ve Rûsûmü'r-resâ'il*'i (bu iki eser Adnan S. Erzi tarafından neşredilmiştir; Ankara 1963), Ebû Bekir İbnü'z-Zekî'nin *Ravzatü'l-küttâb ve Ḥadîkatü'l-elbâb*'i (nşr. Ali Sevim, Ankara 1972), Mevlânâ Ce-

lâleddîn-i Rûmî'nin tasavvufî ve ahlâkî bilgiler ihtiva eden *Mektûbât*'ı (nşr. A. Remzi Akyürek, İstanbul 1937; trc. A. Gölpınarlı, İstanbul 1963), anonim *el-Muḥtârât mine'r-resâ'il* (nşr. İrec Efsâr, Tahran 1355 hş./1976), Hâkânî-i Şîrvânî'nin *Mecmû'a-yi Nâmeḥâ'sı* (nşr. Z. Seccâdî, Tahran 1346 hş./1967), Moğollar'dan Gâzân Han'ın veziri Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî'nin oğlu Gıyâseddin Muhammed tarafından derlenen, vezirin çocukları ile vilâyetlerdeki yüksek dereceli devlet görevlilerine yazdığı mektupları ihtiva eden *Mükâtebât-i Reşîdî'si* (nşr. M. Safî, Lahore 1364/1945), Abdullah-ı Murvârid'in *Şerefnâme'si* (nşr. ve trc. Hans Robert Roemer, Wiesbaden 1952), Abdullah Kutb-î Şîrâzî'nin *Mekâtib-i Fârsî'si* (Tahran 1339/1960), Muhammed b. Alî-i Hârizmî'nin *Celâliyye'si*, Gıyâseddîn-i Hândmîr'in Safevî Devleti'nin kurulduğu yıllarda telif ettiği, "satr" adlı dokuz bölümden oluşan *Nâme-yi Nâmî'si*, Hâce Muhammed-i Gilânî'nin *Menâzirü'l-inşâ' ve Riyâzü'l-inşâ'sı*, Abdurrahman-ı Câmî'nin *Risâle-yi Münşeât*'ı, Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin *Maḥzenü'l-inşâ' ve Şaḥîfe-yi Şânî'si*, Muhammed Tâhir-i Kazvî'nin *Mecmû'a-yi Münşeât*'ı, Nâdir Şah'ın münşilerinden Mirza Mehdî Hân-ı Esterâbâdî'nin *Münşeât*'ı, Selçuklular döneminden itibaren yazılmış belli başlı münşeât türü eserlerdir. Abdülhüseyn-i Nevâî, Timur döneminden Şah İsmâîl'e kadar geçen sürede yazılan mektupları *Esnâd ü Mükâtebât-ı Târiḥ-i İrân ez Tîmûr tâ Şâh İsmâ'il* (Tahran 1341 hş./1960), Şah Abbas döneminden önceki mektupları da *Şâh 'Abbâs Mecmû'a-yi Esnâd ve Mükâtebât-ı Târiḥi* (Tahran 1366/1987) adıyla yayımlamıştır.

Kaçarlar döneminin önemli münşileri şunlardır: Fâzıl Hân-ı Gerrûsî, Abdürrez-zâk Han Dünbüli, Feth Ali Şah'ın münşî ve vekâyi'igârı Mirza Muhammed Sâdık Humâ-i Mervezî, İngiliz elçiliği münşisi Mirza Ca'fer Riyâzî-i Hemedânî, Mirza İsâ Kâimmakâm-ı Ferânânî, Mirza Ebû'l-Kâimmakâm-ı Ferâhânî (*Münşeât-ı Kâ'immakâm*, nşr. J. Kâimmakâm, Tahran 1337 hş./1958), Mirza Taki Aliâbâdî-i Sâhibdîvân, Mirza Habîbullah-ı Kâânî, Mirza Abdülvehhâb Mu'temedüddeve-yi Neşât, Mirza Râzî-i Tebrîzî, Mirza Muhammed İbrâhim Nevvâb-ı Tahrânî, Hasan Ali Han Emîr-i Nizâm (*Münşeât*, nşr. Mirza Ebû Tûrâb Han, Tebriz 1321/1903), Mirza Abdülâttîf-i Tesûcî.

Osmanlı dünyasında yazılan münşeât-ı arasında en önemlisi Feridun Bey'in